

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ ЛІТЕРАТУР

УДК 821.521.09

О.П. УСЕНКО,

*старший викладач кафедри порівняльної філології
східних та англomовних країн*

Дніпропетровського національного університету імені Олеса Гончара

ТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ЕСТЕТИЗАЦІЯ ЇЖИ В ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ ст.

Розглянуто витоки «гастрономічної» прози в японській літературі та причини, з яких описи приготування та споживання їжі набули поширення у ХХ ст., виділено риси художньої своєрідності тематизації та естетизації їжі в прозі Д. Танідзакі, Я. Кавабата, Х. Муракамі, Б. Йосімото, проаналізовано ключові твори гастрономічної тематики.

Ключові слова: їжа, гастрономічна проза, тематизація, голод.

Проблема їжі у літературі, як стверджує неомарксистський культуролог Т. Іглтон, дуже непроста, адже, з одного боку, літературу, як і їжу, можна «безкінечно інтерпретувати», а з іншого – їжа, як і література, «виглядає як предмет, хоча насправді є стосунками» [1, с. 187], і хоча ці слова сказано про роботу літературного критика, але і у самих творах, звичайно, можна знайти величезну кількість прикладів вираження стосунків через їжу.

Тема їжі зустрічається в японській літературі ще у найдавнішому записаному творі – «Кодзікі». Так, коли після смерті богиня Ідзанаімі потрапляє до підземного світу і починає їсти страви Країни Жовтих Вод, – це означає, що повернутися на землю для неї вже неможливо [2, с. 73]. Звичайно, окремі описи їжі, її приготування та споживання можна знайти і у творах наступних століть, однак вони будуть переважно стислими і розрізненими, знаходитимуться на периферії твору. Для цього є декілька причин: насамперед, довгий час процес приготування їжі вважався нечистим і – що важливо – жіночим, а отже, меншовагартісним [3, с. 7]. Цим, як стверджує письменник та літературний критик Такеші Кайко, він відрізняється від процесу споживання спиртних напоїв, який належав чоловікам і вважався цілком прийнятним для описування у художніх творах. Нерівноправність алкоголю та їжі існує і дотепер. Так, герой роману Х. Муракамі говорить: «Еще я заметил, что в рекламе алкоголя не изображается еда. <...> Все просто пили – и только. Видимо, для того, чтобы не замутнить чистый образ алкоголя. Не привязывать его к такому земному явлению, как пища» [4, с. 243]. Крім того, літературні твори створювалися чоловіками або – в епоху Хейан – придворними жінками, які не мали жодного стосунку до приготування їжі, а отже, і не описували його.

Проте у літературі сучасної Японії їжі надзвичайно багато; найбільш показовими у цьому відношенні будуть, напевно, вже згаданого Х. Муракамі, герої якого постійно готують, їдять та перекушують, або Б. Йосімото, найвідоміший роман якої називається «Кухня». Звичайно, ці, а також безліч інших творів художньої літератури останніх десятиліть є результатом або відголоском «гурманського буму», який відбувався в Японії в 1980-х роках, у пе-

ріод найбільшого розквіту економіки «мильної бульбашки», коли навіть для рядових японців стали цілком доступними вишукані страви різних країн світу. Однак традиція описувати їжу, її споживання та приготування набула поширення значно раніше – на самому початку ХХ ст. Напевно, як і численні інші зміни після Реставрації Мейджі, вона була результатом швидкої модернізації та європеїзації країни: з одного боку, сильно змінилася та розширилася дієта японців (які, як відомо, стали вживати набагато більше м'яса, молочних продуктів, пшеничної муки та цукру. І взагалі поняття «японської кухні» (на противагу кухні інших країн світу) сформувалося лише у другій половині ХІХ ст.), а з іншого – кардинально оновилися погляди на літературу. Внаслідок цього тема їжі починає з'являтися все частіше, зокрема у творах таких визнаних метрів, як Д. Танідзакі.

Танідзакі відомий читачеві ХХІ ст. як естет, сучасники ж знали його і як справжнього гурмана; саме він – один із перших письменників, що включили Японію до світового кулінарного дискурсу. Згадаємо, як у своєму знаменитому есе «Похвала тині» він описує зв'язок страв та освітлення: *«Когда я сижу перед лакированной чашкой с супом, слушаю неуловимый, напоминающий отдаленный треск насекомых звук, льющийся из нее непрерывной струйкой в ухо, и предвкушаю удовольствие, какое получу сейчас от того, что буду есть, – я чувствую, как чья-то невидимая рука увлекает меня в мир тончайших настроений. <...> Говорят, что японские блюда предназначены не для того, чтобы их вкушать, а для того, чтобы ими любоваться. Я бы сказал даже – не столько любоваться, сколько предаваться мечтаньям. Действие, ими оказываемое, подобно беззвучной симфонии, исполняемой ансамблем из пламени свечей и лакированной посуды»* [5, с. 204]. (До речі, про зв'язок смаку страв та освітлення згадує і Х. Мураками: «Помідори з квасолею лежали на дні салатниці холодною і несмачною тінню. Не мали смаку також крекери і кава. Мабуть, виною цьому було ранкове проміння. Під його дією все розкладалося» [6, с. 16]).

Привертає увагу не стільки інформаційно-культурна складова таких описів, а принципова зміна у самому ставленні до об'єкта: зображення їжі стає таким же естетичним явищем літератури, як і інші аспекти життя. Показовим з цієї точки зору є роман Д. Танідзакі «Про смаки не сперечаються». Письменник за допомогою їжі вказує на національність героїв або риси характеру, що асоціюються з певним народом. Так, коханка батька О-Хіса є типовою представницею Кіото з його стародавніми культурними, а також кулінарними традиціями; вона майстерно готує страви з особливих кансайських овочів. Місако, яка живе у Кобе, пов'язана з цим багатонаціональним і «аморальним» містом своїми смаками: на сніданок вона з'їдає тост з німецькою ліверною ковбасою. Такамацу, друг родини, часто споживає часник, що вказує на його зв'язки з Китаєм; цей запах здається Місако просто нестерпним. Тут бачимо, що у Танідзакі стираються межі традиційних бінарних опозицій: Кансай – Канто, японський – іноземний тощо: деякі місця у Кансаї нагадують Канаме Токіо його дитинства; Місако, коли їсть європейську їжу, користується ножом та виделкою, але при цьому сидить за традиційним низьким японським столиком тябудай; О-Хіса, жінка схожа на бездоганну кіотську ляльку, насправді родом із Токіо. У наступні десятиліття письменники продовжують використовувати культурно-гастрономічні референції для зображення героїв, часто – іноземців, які через національні страви намагаються зрозуміти японський характер або навіть набути деяких його рис.

Третій твір Д. Танідзакі, репрезентативний в аспекті тематизації та естетизації їжі, – це «Клуб гурманів». На думку Т. Аояма, це один із перших та найяскравіших зразків «гастрономічного» роману, жанру, який з'явився у літературі Японії як наслідок збільшення ролі їжі в соціальному та приватному житті. «Клуб гурманів» поєднує в собі риси детективу з детальним аналізом відчуттів, викликаних екзотичними стравами. Членом цього клубу давно набридло не лише японські, але і китайські, і європейські страви, тому вони вдаються до будь-яких методів задля того, щоб отримати нові гастрономічні враження. Їх не лякають ніякі «побічні дії» гурманства: ні зайва вага, ні хвороби, адже вони ставляться до їжі як до мистецтва і готові на будь-які жертви задля нових відкриттів у царстві смаку.

У творах Я. Кавабата – одного з найбільш естетично витончених письменників Японії – тематизації їжі надається особливе місце. Описи їжі створюють додатковий вимір його романів. За допомогою їжі письменник може передати найтонші відтінки сімейних стосунків. Пригадаємо, як на початку «Стогону гори» Сінго, знаючи, що син залишиться у коханки, ку-

пує на вечерю трьох молюсків замість чотирьох, чим ставить у незручне становище свою невістку, ніби натякаючи, що чоловік її зраджує; в останньому ж розділі на родину, в якій тепер семеро людей, ділять три форелі, і це розділяє родину на три частини, ніби робить із неї три сім'ї. Зображення цієї риби цілком відповідає естетиці Кавабата, оскільки це остання форель осені, тобто форель у цьому випадку виконує таку ж функцію, як у хайку «сезонне слово» 季語 – створює образ пори року – так само, як і гранат у однойменному оповіданні, і хурма у «Танцівниці з Ідзу», і баклажани в оповіданні «Літо і зима».

Незважаючи на те, що Я. Кавабата вважається письменником далеким від соціальної проблематики, у «Танцівниці з Ідзу» він надає темі їжі соціально значущого відтінку. Так, бачачи, що молодий студент заприятелював із трупю мандрівних артистів, які, по суті, є буракумінами, тобто належать до найнижчого суспільного прошарку, та вкотре пригощає їх, *«простодушно-заботливая хозяйка не преминула заметить мне, что не годится скармливать хорошую еду таким людишкам, дело зряшное»* [8, с. 35].

На відміну від традиційної естетики Я. Кавабата, у Х. Мураками описи їжі, поряд з назвами всесвітньо відомих музичних творів та брендів, функціонують насамперед для створення образів у свідомості читача, який є також реальним споживачем тієї ж продукції, що й герої, а це стимулює відчуття «справжності», викликає численні смакові, зорові, звукові асоціації. Тому в творах цього письменника практично немає національних японських страв: персонажі і вдома, і під час подорожей споживають або готують приблизно однакові страви: омлети, сендвічі, спагеті та салати; таким чином, образи інтернаціоналізованої їжі заповнюють романи письменника, який визначає себе як «international writer».

Ще одна особливість введення теми їжі – це метафоризація за допомогою гастрономічних референтів різноманітних явищ: від описів зовнішності або природи до станів духовного голоду. Зокрема, у Х. Мураками зустрічаємо яскраві метафори з образами продуктів для опису: зовнішності: вухо – *«маленькое, но мочка выглядела пухлой, как свежее выпеченное «мадлен»* [9, с. 135]; пейзажу – *«... прибудова не гармонувала з головним корпусом. Враження складалося таке, ніби хтось подав гостям на срібному тарелі шербет разом із цвітною капустою»* [6, с. 69]; погоди – *«Сочного майського ветра, похожего на спелый плод. С шероховатой шкуркой, плотной мякотью и косточками семян»* [9, с. 117]; часу – *«Увесь цей місяць був майже беззмістовний. Млявий, безтілесний, як теплувате желе»* [6, с. 15]; відчуттів – *«Ворс на обшивці сидінь майже повністю виліз, спинки здавалися на дотик хлібом місячної давності»* [6, с. 218]; поведінки – *«онемел, как жухлый овощ, забытый на дальней полке буфета, сохшийся и жалкий»* [10, с. 15]; настрою – *«Над усім цим висів своєрідний смуток, як тоді, коли віслюк стояв перед двома однаковими вязками сіна і, вагаючись, з якої почати їсти, вмирав з голоду»* [6, с. 69].

Інша проблема, пов'язана з їжею, що часто зустрічається у Х. Мураками, – це голод. Голод сучасного японця, звичайно, кардинально відрізняється від голоду, зображуваного, скажімо, у 農民文学 – «селянській» літературі першої половини ХХ ст. У літературі останніх десятиліть герої відчують сильний голод у моменти психічного напруження, наприклад, у «Моєму коханому супутнику» на двадцяти сторінках про свій голод різні персонажі згадують цілих шість разів, причому остання згадка – газетна стаття про те, як коти з'їли тіло своєї хазяйки, яка образно передає відчуття Суміре, котра ніяк не може зрозуміти, що робити зі своєю закоханістю. Голод гастрономічний у творах художньої літератури також часто пов'язується з голодом інформаційним (або, як говорить героїня «Погоні за вівцею», «духовним»): не знаходячи відповіді на питання, які турбують героїв, вони шукають хоча б їжу.

Мураками взагалі часто говорить про апетит, щоб передати душевний стан героя; у «Хроніках Заводного Птаха» навіть є глава, в якій протагоніст розмірковує про апетит у літературі і робить висновок, що з точки зору художньої достовірності краще писати, що людина, яка нервує, їсть дуже багато, як-от герой «Прощавай, зброє» Е. Хемінгуея. Крім того, досить часто голод можна, згідно з фрейдистською традицією, інтерпретувати як сексуальний потяг: наприклад, Суміре, героїня «Коханого супутника», худа та байдужа до їжі, проте, закохавшись, вона відкриває для себе цілий світ вишуканих страв та смакових відчуттів; наповнена еротизмом вечеря у французькому ресторані в «Погоні за вівцею», кульмінацією якої стає «відкриття» загадкових вух героїні; їжа ж колишньої дружини несмачна і не збуджує апетиту.

Звичайно, всі вище перелічені моменти тематизації їжі можна знайти і у жінок-письменниць, однак можна зробити припущення, що взаємозв'язки жінок та їжі будуть ще більш складними, оскільки тут більш гостро поставатимуть гендерні проблеми. Дослідники-фемінологи звертали увагу на те, що жінка історично була позбавлена їжі (порівняно з чоловіком), що їй, крім інших домашніх справ, було нав'язано приготування їжі, і це позбавляло її можливості більш активно брати участь у суспільному житті, також увагу приділяють поняттю «жіночності» та його зв'язку з дієтою жінки, зокрема обмеженому харчуванню [12, с. 11]. Тому теми відрази до їжі, страху перед нею, булемії та анорексії частіше зустрічаються у жіночій прозі. Р. Барт також писав, що «міфологічно їсти – чоловіча справа; жінка пов'язана з їжею лише як куховарка або служниця; вона готує або обслуговує – але не їсть». Цьому можна знайти численні підтвердження навіть у сучасній літературі Японії. Так, наприклад, дуже молодому і ліберальному героєві «Танцівниці з Ідзу» говорять: *«Отведайте хоть малость. Правда, мы, женщины, опускали туда свои палочки и после нас кушанье нечистое, но ничего, ради смеха можно»* [8, с. 42]. Навіть уявляти собі жінку за їжею, як бачимо, зокрема, у «Країні Чудес» Х. Мураками, чоловікам буває неприємно: *«Сразу представляю, как она с хрустом дожевывает листики кресс-салата в остатках гарнира и подбieraет кусочком хлеба кляксы сметанного соуса на тарелке – так, словно сто лет ее не кормили. Эта картина – образ ее жующей – разъедает мой мозг, и все прочие органы моего тела уже не реагируют на эту женщину как положено»* [4, с. 24].

Звертаючись до творчості Б. Йосімото, можемо знайти підтвердження думки про обмеження жінок: героїня, хоч як би вона не була захоплена приготуванням їжі, не дуже схильна куштувати свої страви, і хоча не можна сказати, що її обмежують у цьому, проте, приготувавши для своєї названої родини (яка, до речі, складається з чоловіків, хоч один із них і змінив стать), вона скоріше буде не їсти, а прибирати або перемивати посуд, а якщо спитати її чому, то відповідь, напевно, буде: «Я виснажена» [3, с. 182]. Втім, не можна сказати, що Б. Йосімото трактує їжу у підкреслено гендерному аспекті: героїня вчиться готувати не від матері, а з книжок, до того ж вона чітко протиставляє себе дівчатам «з хороших родин», які навчаються на курсах або працюють з нею, адже для них кулінарна школа – це лише один з етапів на шляху до одруження та щасливого сімейного життя. Крім того, і чоловіки в творах письменниці ведуть себе не зовсім типово у відношенні до їжі: наприклад, Юічі після смерті Еріко практично перестає їсти, а таке обмеження є більш типовим для жіночих персонажів.

Також у Б. Йосімото – і це можна вважати особливістю її індивідуального стилю – їжа може мати певне магічне значення. Так, принаймні двічі в її творах зустрічаємо мотив їжі уві сні: і у «Кухні», і в «Сні про морську капусту» чоловік та жінка бачать однаковий сон про те, як вони хочуть або їдять певну страву, і це символізує в одному випадку примирення, а в іншому – зближення. Повний місяць, на думку героїв Б. Йосімото, змінює смак страв, добре приготована їжа навіть знімає прокляття самотності.

Проте ритуальність приготування страв бачимо скоріше у чоловічій, а не жіночій прозі. Саме чоловіки більш схильні ритуалізувати або ж надавати таємничості процесу приготування їжі: у Мураками багато разів зустрічаємо твердження про те, що неможливо приготувати по-справжньому смачний сендвіч, якщо немає правильного ножа, або що спагетті найкраще варяться під увертюру до опери. У жінок же бачимо прагнення до десакралізації міфу про те, що чоловіки готують краще, ніж жінки, що чоловік, який готує, має неабиякий хист та витончений смак. Першою до цієї проблеми звернулася поетеса Йоко Макі, яка іронічно описує непоборне бажання чоловіків бути високо оціненими навіть за посередні успіхи у такій буденній справі, як приготування їжі. Звертаючись до цієї теми, молодда письменниця Міцуйо Какута у своїй новелі «Їжа» пояснює, чому саме вона дуже не любить, коли чоловіки готують їжу: на неї вони витрачають забагато грошей та часу, змушують постійно себе хвалити, при тому що на вечерю готують одну-єдину страву. Отже, бачимо, що зміна гендерних ролей у суспільному житті сучасної Японії приводить і до зміни тематики та проблематики чоловічої та жіночої літератури, присвяченої їжі: чоловіки все частіше зображують кухні, а жінки – навпаки, не лише менше цікавляться своїми традиційними обов'язками, а навіть критикують те, як з цими обов'язками справляються чоловіки.

Отже, аналіз різних підходів до тематизації їжі у сучасній японській літературі виявляє риси формування нової сучасної «гастрономічної» прози, а також дозволяє побачити нові грані художнього світосприйняття письменників, художньо-естетичну концептуалізацію цього аспекту людського світу.

Список використаної літератури

1. Eagleton T. Literary Theory: an Introduction / T. Eagleton. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. – 220 p.
2. Кодзики. Записи о деяниях древности / Кодзики. – СПб.: Кристалл, 2000. – 608 с.
3. Aoyama T. Reading Food in Modern Japanese Literature / T. Aoyama. – Honolulu: University of Hawai'i Press, 2008. – 215 p.
4. Мураками Х. Страна Чудес без тормозов и Конец Света. Т. 1. / Х. Мураками. – М.: Эксмо, 2007. – 384 с.
5. Танидзакі Д. Похвала тени / Д. Танидзакі // Мир по-японски. Эстетические и этические ценности в японской литературе. – СПб.: Северо-Запад, 2000. – С. 187–234.
6. Мураками Х. Погоня за вівцею / Х. Мураками. – Х.: Фоліо, 2007. – 318 с.
7. Tanizaki J. The Gourmet Club: A Sextext / J. Tanizaki. – NY: Kodansha International, 2001. – 197 p.
8. Кавабата Я. Отраженная луна / Я. Кавабата. – СПб.: Кристалл, 2001. – 768 с.
9. Мураками Х. Мой любимый sputnik / Х. Мураками. – М.: Эксмо, 2004. – 272 с.
10. Мураками Х. Призраки Лексингтона / Х. Мураками. – М.: Эксмо, 2003. – 144 с.
11. Мураками Х. Хроники Заводной Птицы / Х. Мураками. – М.: Издательство Независимая Газета, 2002. – 768 с.
12. Lupton D. Food, the Body and the Self / D. Lupton. – London: Sage Publications Ltd, 1996.
13. Ёсимото Б. Ящерица / Б. Ёсимото. – СПб.: Амфора, 2004. – 175 с.
14. 吉本ばなな. キッチン. – 東京: 福武書店, 1988. – 278 p.

Рассмотрены истоки «гастрономической» прозы в японской литературе и причины, по которым описание приготовления и употребления пищи получили распространение в XX в., выделены черты художественного своеобразия тематизации и эстетизации еды в прозе Д. Танидзакі, Я. Кавабата, Х. Мураками, Б. Ёсимото, проанализированы ключевые произведения гастрономической тематики.

Ключевые слова: еда, гастрономическая проза, тематизация, голод.

The work is dedicated to the analysis of the sources of «gastronomic» prose in Japanese literature, the reasons of the popularity of describing the processes of cooking and eating in the 20th century, the peculiarities of thematisation and aestheticization of food in the novels by J. Tanizaki, Y. Kawabata, H. Murakami, B. Yoshimoto and the key works of these writers connected to production and consumption of food.

Key words: food, gastronomic prose, thematisation, hunger.

Надійшло до редакції 30.06.2011.